

Skenaarioita ikääntymisen tulevaisuudesta 2060

Arvostettu brittiläinen lääketieteen tiedelehti *Lancet* julkaisi vuonna 2020 Washingtonin yliopiston perusteellisen väestöennusteen koko maapallolle vuoteen 2100 asti (1). Ennusteen mukaan naisten koulutustason kohoaminen ja ehkäisyvälineiden saatavuuden paraneminen alentavat syntyvyyttä ja hidastavat väestönkasvua koko maailmassa. Washingtonin yliopiston tutkijoiden mukaan ennusteella on myönteisiä vaikutuksia ympäristöön, ilmastonmuutokseen ja ruuantuotantoon mutta kielteisiä vaikutuksia työvoiman määrään, talouskasvuun ja sosiaaliturvajärjestelmään niissä maissa, jotka kokevat suurimman väestön supistumisen. Näitä maita on paljon, sillä väestöromahduksesta on tulossa yleismaailmallinen ilmiö. Washingtonin yliopisto ennustaa Suomen väkiluvun saavuttavan huippunsa, 5,7 miljoonaa, vuonna 2038. Siitä väkiluku alenisi vuoteen 2100 mennessä 5,2 miljoonaan. Ennuste on samansuuntainen kuin Tilastokeskuksen vuoden 2019 väestöennuste (2), jonka mukaan Suomen väkiluku alkaa laskea jo vuonna 2031 ja on vuonna 2050 noin 100 000 nykyistä pienempi.

Yhdysvaltalainen käyttäytymistieteilijä Bernard Berelson (1912-1979) tunnistaa neljä eri väestön ominaisuutta: väestön suuruus, väestön muutokset, väestön alueellinen jakautuminen ja väestön rakenne. Berelson analysoi näiden mukaan väestön taloudellisia vaikutuksia, poliittisia vaikutuksia, sosiaalisia vaikutuksia ja ekologisia vaikutuksia (3). Jaottelu tarjoaa mahdollisuuden muodostaa skenaarioita ikääntymisen tulevaisuudesta (taulukko 1).

Taulukko 1. Ikääntymisen vaikutukset väestömäärään, alueelliseen sijoittumiseen ja väestörakenteeseen neljän ulottuvuuden mukaan.

	Väestömäärän vähentyminen	Väestön alueellinen muutos	Väestörakenteen muutos
Taloudelliset vaikutukset	Heikompi talouskasvu, eläkkeiden rahoitus, muiden hyvinvointivaltion tulonsiirtojen ja palveluiden rahoitus	Alueellinen eriarvoisuus toimeentulossa ja palveluissa kärjistyy	Työikäisiä maahanmuuttajia tarvitaan työvoimapulan estämiseksi ja hyvinvointivaltion rahoituksen turvaamiseksi
Poliittiset vaikutukset	Ikääntyneiden äänestäjien osuuden lisääntyminen	Harvaan asutun maaseudun ääni ei kuulu päätöksenteossa	Maahanmuuttopaine lisää vastakkainasettelua
Sosiaaliset vaikutukset	Pienevät perheet ja kotitaloudet, tahaton	Elämysmaailmojen eroaminen harvaan asutun maaseudun ja	Monikulttuuristuminen

1 Vollset ym. 2020.

2 Tilastokeskus 2019.

3 Berelson 1971.

	lapsettomuus, eriarvoisuus	väestökeskittymien välillä	
Ekologiset vaikutukset	Vähemmän päästöjä, kansainvälinen solidaarisuus	Valtaväestön luontosuhde heikkenee	Asuntorakenne tiivistyy

Taloudelliset vaikutukset

Ikääntyminen ja alentunut syntyvyys 2010-luvulla nakertaa pohjaa talouskasvulta kahden-kolmenkymmenen vuoden kuluttua, mikäli tuolloin työelämään tulevien vajausta ei kateta työperäisellä maahanmuutolla. Työperäinen maahanmuutto ei sekään ole helppo ratkaisu. Mistä löytyy riittävän osaavia henkilöitä ottamaan paikkansa suomalaisessa työelämässä? Lisäksi on otettava huomioon, että työntekijät voivat tuoda mukanaan perheensä. Mikäli työperäinen maahanmuutto ei syystä tai toisesta onnistu, taloudesta puuttuu niiden ihmisten työpanos, jotka jäivät syntymättä kaksi- kolmenkymmentä vuotta aikaisemmin. Lisäksi uupumaan jäävät ne innovaatiot, joita syntymättömät ihmiset olisivat mahdollisesti tehneet. Keskeiset talouden mittarit – esimerkiksi bruttokansantuote – perustuvat koko väestöön, vaikka tunnuslukuja voi tarkastella myös henkilötasolla (esimerkiksi bruttokansantuote henkeä kohden). Vaikka koko talouden kasvu ei olisikaan välttämätön päämäärä, talouden koko kertoo myös mahdollisuuksista rahoittaa eläketurvaa ja laajemmin hyvinvointivaltiota.

Aluksi matala syntyvyys vaikuttaa myönteisesti julkiseen talouteen. Mitä vähemmän on lapsia, sitä vähemmän on lapsiin liittyviä julkisia menoja. Valtiovarainministeriön ennusteen mukaan koulutusmenot pienenevät olennaisesti tulevaisuudessa, kun kouluikäiset ikäluokat pienenevät (4). Vuoteen 2070 mennessä koulutusmenojen suhde bruttokansantuotteeseen pienenee vuoden 2019 noin 5,6 prosentista yli prosenttiyksiköllä. Sikäli kun tutkimus ja kehittämistoiminta ovat yhteydessä koulutusmenoihin, tämä merkitsee radikaalia muutosta.

Eläkkeiden ja muun sosiaaliturvan rahoituksen näkökulmasta ikääntyminen ja syntyvyyden laskujakso 2010-luvulla on suurempi ongelma kuin aikaisemmin. Väestö on jo valmiiksi iäkkäämpää. Lisäksi hyvinvointivaltion turvaamat etuudet ovat paljon aikaisempaa anteliaampia. Hyvinvointivaltion rahoituksen kestävyyttä voidaan mitata yksinkertaisella vanhushuoltosuhteella, joka kertoo yli 64-vuotiaiden suhteen 15–64-vuotiaaseen väestöön. Valtiovarainministeriö julkaisi vuonna 2020 raportin, jonka mukaan edes syntyvyyden merkittävä palautuminen ei riittäisi estämään vanhushuoltosuhteen heikkenemistä (5).

Eläkejärjestelmän rahoitusongelma on kuitenkin helposti tunnistettavissa etukäteen: vaikutus näkyy vasta pitkällä viiveellä. 2010-luvun matala syntyvyys aiheuttaa eläkemaksujen nousupaineita vasta 2050-luvulta eteenpäin. Tämä antaa aikaa reagoida tilanteeseen. Muutoin vaarana on se, että pienille ikäluokille säilytetään kohtuuton taakka suurempien ikäluokkien eläkkeiden maksamisesta.

4 Aalto ym. 2020.

5 Aalto ym. 2020.

Kasvattamalla rahastointia ja muuttamalla rahastoinnin sääntöjä voidaan korjata tilannetta. Tämä vaatii joko eläkemaksujen korotuksia nyt tai leikkauksia eläke-etuihin. Kansantalouden tasolla rahastoinnin lisäämistä perustelee se, että alentuneen syntyvyyden vuoksi elätettäviä lapsia ja nuoria on vähemmän, mikä lisää henkeä kohti laskettuja kulutusmahdollisuuksia. Rahastointi tarkoittaisi sitä, että osa kulutusmahdollisuuksien lisäyksestä siirrettäisiin tulevaisuuteen.

Taloustieteilijät Jukka Lassila ja Tarmo Valkonen esittivät jo vuonna 1999, että rahastoinnin määrässä otettaisiin huomioon tulevien ikäluokkien suuruus. ”Syntyvyssidonnainen rahastointi” reagoisi automaattisesti väestökehitykseen tasaamalla eläkemaksuja. Tuolloin syntyvyys oli korkealla tasolla, ja kirjoittajat kutsuivatkin ehdotustaan ”vakuutukseksi syntyvyyspävarmuuden varalle” (6). Eläkkeiden lisäksi myös hoiva- ja hoitopalvelut perustuvat *pay as you go* -järjestelmään. Hoiva- ja hoitopalveluiden tarve lisääntyy iän myötä. Työikäiset eivät kuitenkaan säästä varoja odotettavissa olevia palvelumenojaan varten vaan luottavat siihen, että nuoremmat ikäluokat maksavat aikanaan veroja, joilla vanhempien tarvitsemien palveluiden menot katetaan.

Alueelliset erot

Tilastokeskuksen vuoden 2019 pessimistisen väestöennusteen (kokonaishedelmällisyysluku vain 1,35 koko ennustejaksolla) mukaan väkiluku kasvaa vuonna 2040 Manner-Suomessa enää Uudenmaan maakunnassa ja sielläkin vain muuttovoiton seurauksena. Tilastokeskus tekee väestöennusteensa trendilaskelmina eikä tuota juurikaan vaihtoehtoisia laskelmia. Vuoden 2019 ennusteesta tekee pessimistisen se, että se olettaa syntyvyyden tasoksi historian alhaisimman kokonaishedelmällisyysasteen eikä ota huomioon kehitystä esimerkiksi toteutuneessa hedelmällisyydessä.

Tilastokeskuksen laskelman mukaan vuonna 2018 Suomessa oli vain 60 kuntaa, joissa syntyi enemmän ihmisiä kuin kuoli. Tilastokeskuksen mukaan vuonna 2030 näitä kuntia olisi 35 ja vuonna 2040 enää 12. Ilman syntyvyyden alentumistakin muutokset ovat erittäin rajuja reuna-alueilla. Reuna-alueet tarkoittavat yhä useammin muita kuin yliopistokaupunkeja.

Ikääntyminen kiihdyttää edelleen myös asuntomarkkinoiden eriytymistä. Uusien asuntojen kysyntä on vahvasti sidoksissa syntyvyyteen – sekä suoraan että viipeellä. Asuntojen hinnat laskevat, jopa romahtavat, alueilla, joihin ei synny lapsia. Kasvukeskuksissa ikääntyminen ja matala syntyvyys hillitsee asuntojen hintojen nousua, koska kysyntää on vähemmän.

Maahanmuutolla voidaan lievittää eläkemaksun korotuspaineita ja hyvinvointivaltion rahoitusvajetta. Maahanmuuton myönteiset vaikutukset riippuvat kuitenkin maahanmuuttajien työllistymisestä ja ansiotasosta (7).

6 Lassila ja Valkonen 1999, 90.

7 Kotomäki 2020.

Poliittiset vaikutukset

Ikääntymisellä on myös poliittisia vaikutuksia, jotka liittyvät äänestäjien ikärakenteen muutokseen. Mitä alhaisempi syntyvyys, sitä nopeammin väestö ikääntyy ja ikääntyneiden osuus äänestäjistä kasvaa. Siinä missä puolueiden kannatus on yhteydessä ikärakenteeseen, matala syntyvyys alkaa parin vuosikymmenen kuluttua muokata poliittista kenttää. Nuorten äänestäjien varassa olevat puolueet voivat toki muotoilla uudelleen viestejään houkutellakseen vanhempia äänestäjiä.

Yhtä kaikki poliittisessa keskustelussa ja päätöksenteossa korostuvat helposti suurimman kannattajakunnan eli ikääntyneiden asiat. Lasten, nuorten ja lapsiperheiden kysymyksillä on periaatteessa helppo hankkia poliittista kannatusta. Lapsia – toisin kuin esimerkiksi työttömiä – ei voi pitää missään olosuhteissa syyllisinä omaan avun tarpeeseensa. Pienenevä lapsi- ja lapsiperheväestö voi silti jäädä jalkoihin rahanjaossa – erityisesti, jos tämä tapahtuu suuren niukkuuden olosuhteissa. Taloustieteilijät Reino Hjerppe ja Kari Summanen ehdottivat jo vuonna 1991, että vanhemmat voisivat käyttää lastensa äänioikeutta, kunnes nämä tulevat täysi-ikäisiksi (8).

Toisaalta on mahdollista, että alhainen syntyvyys johtaa Viron ja Unkarin tavoin kansallismieliseen populismiin, jossa perhepolitiikka saa uudelleen väestöpoliittisia painotuksia. Aatesuuntaan kuuluu perinteisten arvojen korostaminen, mikä tarkoittaisi muun muassa kotiäitiyden korostamista luopumalla sukupuolten tasa-arvon tavoittelusta.

Siinä missä ikääntyminen ja alhainen syntyvyys johtaa harvaan asutun maaseudun tyhjenemiseen, jää tämän alueen ääni kuulumatta erityisesti valtakunnallisessa päätöksenteossa. Tyhjenevien alueiden äänillä ei ole mahdollista tulla valituksi eduskuntaan. Pienten äänestysalueiden korkea äänikynnys kärjistää ongelmaa.

Ikääntymisen suurimmat poliittiset vaikutukset muodostuvat kuitenkin välillisesti. Ikääntyminen ja matala syntyvyys lisäävät tarvetta maahanmuutolle. Suhtautumisesta maahanmuuttoon on tullut tärkeä poliittisen keskustelun jakolinja. Kansallismieliset populistiset puolueet suhtautuvat erittäin kriittisesti, jopa vihamielisesti maahanmuuttoon, mikä on kärjistänyt poliittista keskustelua myös Pohjoismaissa. Kansallismieliseen ideologiaan kuuluu pronatalismi, mutta se on valikoitua: vain kantaväestön syntyvyyttä halutaan lisätä. Sen sijaan maahanmuuttajia syyllistetään heidän korkeammasta syntyvyydestään ja väitetään – 1940-luvun äänenpanoin -- perhetukien kannustavan maahanmuuttajia hankkimaan liian paljon lapsia.

Sosiaaliset vaikutukset

Ikääntyminen ja alhainen syntyvyys tarkoittavat sitä, että yhä useammat jäävät lapsettomiksi, sisaruksettomiksi ja lapsenlapsettomiksi. Suvut ja perheet pienevät, ja niihin liittyvät kontaktit vähenevät. Myös sosiaalinen tuki perheiltä ja suvuilta vähenee.

8 Hjerppe ja Summanen 1991.

Lapsettomilla ei ole omia lapsia huolehtimassa heistä ikääntyneinä. Nämä vaikutukset eivät ole kuitenkaan dramaattisia: vastaavaa on koettu aikaisemminkin.

Vähemmän koulutetuilla myös lapsiluku jää alhaisemmaksi. Syntyvyyden alentuminen liittyy vahvasti ensisynnyttäjien ja muidenkin synnyttäjien keski-ikänsä nousemiseen.

Hedelmöityshoidoista syntyneiden lasten osuus onkin kasvanut vuosi vuodelta.

Ikääntymisen sosiaalisiin vaikutuksiin kuuluu myös yksinasumisen yleistyminen ja kaupungistumisen nopeutuminen, jotka ovat toinen toisiaan vahvistavia trendejä (9). Myös harvaan asutun maaseudun tyhjenemisellä on sosiaalisia vaikutuksia. Se tarkoittaa muun muassa sitä, että yhä harvemmalla on omakohtaista kokemusta maaseudulla elämisestä tai edes maaseudulla vierailemisesta. Maaseudun ja väestökeskittymien elämysmaailmat etääntyvät yhä kauemmaksi toisistaan. Mikäli maahanmuuttoa lisätään vastauksena alhaiseen syntyvyyteen, monikulttuuristuminen etenee Suomessa vääjäämättä.

Ekologiset vaikutukset

Ikääntyminen ja alhainen syntyvyys tarkoittaa välittömästi pienempiä päästöjä. Yhteys ei ole kuitenkaan aivan suoraviivainen. Lapsettomaan tai vähälapsiseen elämäntyyliin voi kuulua enemmän lentomatkustamista ja muuta päästöjä lisäävää kulutusta verrattuna monilapsisiin perheisiin. Kuten edellä totesin, lasten myöhemmässä elämässä aiheuttamia päästöjä ei ole kohtuullista säilyttää heidän vanhempiensa vastuulle. Lapsettomuutta kuitenkin perustellaan kansainvälisellä solidaarisuudella: ekologisen kestävävyyden ylittäneeseen maailmaan ei haluta tuoda uusia ihmisiä.

Alhaiseen syntyvyyteen liittyvä harvaan asutun maaseudun tyhjeneminen johtanee siihen, että valtaväestön luontosuhde kapenee ja heikkenee. Kaupunkilaisilla ei välttämättä enää riitä ymmärrystä maaseudun luontoa kuormittaviin elinkeinoihin, kuten turpeen hyödyntämiseen, tai sellaisiin elinkeinoihin, joiden katsotaan loukkaavan eläinten oikeuksia (esimerkiksi turkistarhaus).

Väestön ikääntyessä pienet asutokunnat yleistyvät. Samalla ihmiset muuttavat asumaan yhä lähemmäksi toisiaan. Rakennetun ympäristön ekologisuus muodostuu tärkeäksi kysymykseksi.

Kirjallisuus

Aalto, A., Ahola I., Hytönen J., Paavonen M., Palmén O., Pääkkönen J. & Tamminen V. (2020). Suomen julkisen talouden kestävyys. Valtiovarainministeriön julkaisuja, 59.

Berelson, B. (1971). Population Policy: Personal Notes. Population Studies, 26(2).

Hjerppe, R. & Summanen, K. (1990). Väestönkehitys ja valtiontalous. Teoksessa Suomalainen väestöruletti. Viisi näkökulmaa Suomen väestön tulevaisuuteen. Väestöliiton Kolmikantasarja 12, Helsinki, 18-57.

Kotomäki, M. (2020) Maahanmuutto – uhka vai mahdollisuus? Teoksessa, Sorsa, Tiia (toim.) Kestävän väestökehityksen Suomi. Väestöliiton väestöpoliittinen raportti, Väestöliitto, Helsinki, 119-156.

Lassila J. & Valkonen T. (1999). Eläkerahastot ja väestön ikääntyminen. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 1999:2.

Terämä, E. (2020). Lapsiperheiden urbanisoituminen ja muut kaupungistumisen trendit. Teoksessa Sorsa, T. (toim.) (2020) Kestävän väestökehityksen Suomi. Väestöliiton väestöpoliittinen raportti 2020. Väestöliitto, Helsinki, 187—202.

Tilastokeskus (2019). Väestöennuste 2019–2070.

https://www.tilastokeskus.fi/til/vaenn/2019/vaenn_2019_2019-09-30_fi.pdf

Vollset, SE., Goren, E., Yuan, C-W et al. (2020). Fertility, mortality, migration, and population scenarios for 195 countries and territories from 2017 to 2100: a forecasting analysis for the Global Burden of Disease Study. Lancet. (Published online July 14.)

[https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)30677-2](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)30677-2)